

Koller Boglárka¹

A közép-európaiak kollektív identitása a háború árnyékában, 2022–2025

The Collective Identities of Central Europeans in the Shadow of War, 2022–2025

A háború hatással van egyének kötődéseire, kollektív identitására. A jelenleg is zajló orosz–ukrán háború nemcsak közvetlen biztonsági fenyegetést jelent az Európai Unió és az európai uniós polgárok számára, de tovagyűrűző gazdasági, politikai és társadalmi hatásai révén a mindennapjaikat is meghatározza. Az unió polgárai a kontinens békéjének és stabilitásának kézzelfogható fenyegetéseivel szembesülnek, ami a nemzeti, regionális és európai hovatartozásuk újraértékelését is eredményezi. E tanulmány a visegrádi országokra – Magyarországra, Szlovákiára, Lengyelországra és Csehországra – fókuszál, ahol a történelmi örökség, az elmúlt húsz év európai uniós tagállamként megélt tapasztalatai és a konfliktus közelsége megkülönböztetett identitásdinamikát hoztak létre. A közvélemény-kutatási adatokon alapuló összehasonlító megközelítés alkalmazásával nyomon követjük a kollektív identitások átalakulását a 2022–2025 közötti időszakban, megragadva a hosszú távú trendeket és az ukrajnai háború hatásait. A biztonsági válságok, a geopolitikai közelség milyen hatással vannak a kollektív identitások konvergenciájára és divergenciájára? Vajon mit mutat a térségi uniós polgárok kollektív identitása? A háború közelebb vitte a polgárokat az Európai Unióhoz, vagy távolabb tőle? E tanulmány célja e kettős dinamika bemutatása, valamint az is, hogy rávilágítson a nemzeti és az európai identitás közötti, folyamatosan változó kölcsönhatásra egy olyan, a háborúhoz földrajzilag közeli régióban, amely a történelmi emlékezet és a kortárs geopolitikai turbulencia kereszteződésében helyezkedik el.

¹ Tanszékvezető egyetemi tanár, Jean Monnet professzor, vezető, CORE Jean Monnet Kiválósági Központ (101176336), Nemzeti Közzolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Európa-tanulmányok Tanszék; tudományos főmunkatárs, Eötvös Loránd Tudományegyetem Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Világgazdasági Intézet, e-mail: koller.boglarka@uni-nke.hu

Kulcsszavak: európai identitás, kollektív identitás, Európai Unió, visegrádi országok, orosz–ukrán háború, Közép-Európa

War affects most seriously both personal and collective attachments. The ongoing Russian–Ukrainian war poses a direct security threat to the European Union and its citizens, and also has a significant impact on the EU's economy, politics and society. The ongoing challenges to peace and stability in Europe are prompting a re-evaluation of national, regional, and European identities among EU citizens. The study focuses on the Visegrád countries – Hungary, Slovakia, Poland and the Czech Republic – where historical heritage, experiences as EU Member States over the past twenty years, and proximity to conflict have shaped distinct identity dynamics. Utilising a comparative approach informed by public opinion survey data, we are tracking the transformation of collective identities in the period 2022–2025, capturing long-term trends and the effects of the war in Ukraine. What can we learn about the collective identity of EU citizens in the region? Has the war brought citizens closer to, or further away from the European Union? This study aims to present this dual dynamic and highlight the constantly changing interaction between national and European identity in a region that is geographically close to the war and located at the crossroads of historical memory and contemporary geopolitical turbulence.

Keywords: European identity, collective identity, European Union, Visegrád countries, Russian–Ukrainian war, Central Europe

Bevezetés

A 2022 februárjában orosz agresszióval indult, jelenleg is zajló orosz–ukrán háború az európai integráció létrejötté óta az egyik legjelentősebb válságterület,² amely nemcsak közvetlen biztonsági fenyegetést jelent az Európai Unió és az európai uniós polgárok számára, de tovagyűrűző gazdasági, politikai és társadalmi hatásai révén a mindennapjaikat is meghatározza. A háború az Európai Uniót szakpolitikai, külső szövetségi rendszeri és pénzügyei újragondolására is készteti. A konfliktus példátlan mérete, valamint az EU politikai és humanitárius válaszreakciója fokozta az európai szolidaritás és az EU-tagságot alátámasztó normatív elvek tudatosságát, a közös európai értékek előtérbe kerülését. Ugyanakkor, mivel a kül- és biztonságpolitika továbbra is a tagállamok hatásköre, és a kormányközi logika szerint működik, a tagállamok nemzeti érdekei közötti ellentétek, külpolitikai értékválasztások, enyhébb vagy olykor élesebb konfliktusok, valamint a nemzeti biztonsági percepciók közötti különbségek is meghatározzák az Európai Unió tagállamainak terveit és politikáját. Mindez az uniós polgárok attitűdjeire és kollektív identitására is hatással van. Az uniós polgárai a kontinens békéjének és stabilitásának kézzelfogható fenyegetéseivel szembesülnek, ami a nemzeti, regionális és európai hovatartozásuk újraértékelését is eredményezi. A háború közelsége olyan identitásdilemmákat is felszínre hoz, amelyek békeidőben talán nem is tudatosultak vagy artikulálódtak volna az EU egyes nemzeteiben. Az európai identitásról

² KOLLER 2021.

alkotott közvélemény, amely általában generációs és társadalmi-gazdasági vonalak mentén változik, egyre inkább a közös sebezhetőség, az erkölcsi felelősség és az Európai Unió válság idején összetartó politikai szereplőként való fellépésének észlelt képessége szerint formálódik, valamint aszerint is, hogy a háborúzó felek, jelen esetben Oroszország és Ukrajna irányába milyen külpolitikát alakít ki az adott tagállam, és mindez összhangban van-e az Európai Unió által közvetített narratívával.

E tanulmány kifejezetten a közép-európai országokra, még szűkebben a visegrádi országokra – Magyarországra, Szlovákiára, Lengyelországra és Csehországra – összpontosít, ahol a történelmi örökség, az elmúlt húsz év európai uniós tagállamként megélt tapasztalatai és a konfliktus közelsége megkülönböztetett identitásdinamikát alakítottak ki. A közvélemény-kutatási adatokon alapuló összehasonlító megközelítés alkalmazásával az elemzés nyomon követi a kollektív identitások formálódását a 2022–2025 közötti időszakban, megragadva a hosszú távú trendeket a térségi uniós polgárok identitásában és egymáshoz való viszonyában. Habár elemzésünk az elmúlt három évre fókuszál, amikor az orosz–ukrán háború alapvetően meghatározza a politikai és szakpolitikai történéseket, fontos megjegyezni, hogy a polgárok kollektív identitását számos különböző és olykor együttes hatás alakítja, amelyek csak közösen értelmezhetők. Jelen elemzésnek nem célja a különböző okok teljes körű feltárása és a háború hatásának elkülönített vizsgálata, csupán az európai polgárok kollektív kötődései alakulásában a 2022–2025-ös időszakra vonatkozó változások bemutatása. A közép-európai tagországok állampolgárainak kollektív identitását összehasonlító módszerrel elemezzük.

Kutatásom azt vizsgálja, hogy a biztonsági válságok, a geopolitikai közelség és az uniós szintű válaszok milyen hatással vannak a kollektív identitások konvergenciájára és divergenciájára. Vajon mit mutat a térségi uniós polgárok kollektív identitása? A háború közelebb vitte a polgárokat az Európai Unióhoz, vagy távolabb tőle? E tanulmány célja e kettős dinamika feltárása, valamint az is, hogy rávilágítson a nemzeti és az európai identitás közötti, folyamatosan változó kölcsönhatásra egy olyan, a háborúhoz földrajzilag közeli régióban, amely a történelmi emlékezet és a kortárs geopolitikai turbulencia kereszteződésében helyezkedik el.

Kollektív identitások elméleti értelmezései³

Az egyes közösségek, társadalmi csoportok összetartozását olyan közös meggyőződések alakítják, mint a közös értékek, célok és ideológiai elemek azonosítása, amelyek hatással vannak az egyén identitásformálásának folyamatára.⁴ A saját csoport, a „mi” meghatározása során az egyén jellemzően a pozitív irányba torzítja a véleményét a csoportról, pozitív önértékelésének a védelmében, de képes az egyes csoporttagok egyediségét is meglátni.⁵ A külső csoportokat, más közösségeket ezzel szemben az egyének általában

³ Az identitáselméletek és a nemzet és nacionalizmus tudományos diskurzus megközelítéseinek bemutatása során ebben a részben építkező korábban megjelent publikációim következtetéseire. Az azokban részletezett elméleti iskolákat veszem alapul, a teóriák összegzését az azokból veszem át. Lásd KOLLER 2006, 2022: 365–375.

⁴ BAR-TAL 2000.

⁵ SMITH–MACKIE 2004: 339.

homogéennebbnek feltételezik, és attól függően, hogy mennyire veszélyeztetik a saját csoportját, a külső csoportok megítélése a gyanakvástól az ellenszenven és ellenségeskedésen át egészen a diszkriminációig, a kirekesztésig, akár a konfrontációig is terjedhet.⁶ A külső csoportokat, vagyis az „ők” kategóriát tehát az egyén eltérő módon kezeli a saját csoportjától, a „mi”-től.⁷

Saját csoporttagságát az egyén állandóan összehasonlítja másokéval, és identitását is e folyamat révén alakítja. Az egyén társadalmi identitása a „saját társadalmi pozíciója értékelésének is a funkciója”.⁸ Saját identitásunk meghatározásához azt is képesnek kell lennünk megmondani, hogy melyek azok a csoportok, ahova nem tartozunk, amelyekkel nem azonosulunk. „Az identitás alapvető jellemzője, hogy az azonosításnak csak mindig valamivel szemben van értelme.”⁹ „Az identitás meghatározása úgy értelmezhető, mint egy reprezentációs küzdelem eredménye, amelynek tárgya mindig a csoportok vagy az egyének ama képessége, hogy megismertessék saját különösségüket másokkal.”¹⁰

Anthony D. Smith a nemzeti identitáson a „közös történelmi terület, közös mítoszok és történelmi emlékezet, közös tömegkultúra, illetve közös gazdaság és minden egyes egyénre kiterjesztett jogok és kötelezettségek létezését” érti.¹¹ Európa történetében a nemzetnek kitüntetett szerep jutott, és ma is a nemzet jelenti az európai polgárok számára társadalmi identitásuk egyik legfontosabb közösségét.¹² A nemzet fogalmának tartalmában azonban már eltérők az egyes definíciók. Egyes szerzők a származási,¹³ mások a kulturális¹⁴ és ismét mások a múltbéli szimbólum- és mítoszrendszer jelentőségét emelik ki a nemzeti közösséget összetartó erők közül.¹⁵ Az etnoszimbolisták állítják, a közös etnikai múlt, a közös történelemben gyökerező mítoszok és szimbólumok szükségesek a sikeres nemzetépítéshez, és a kollektív emlékezet révén ezek az elemek alkotják az egyének identitását. Ezért közös etnikai múlt hiányában az identitásformálás nem is lehet sikeres.¹⁶ A konstruktivisták, akik a nemzetek konstruált szimbólumait hangsúlyozzák, amellet érvelnek, hogy a nemzetek kitalált, konstruált entitások, úgynevezett elképzelt közösségek.¹⁷ Érvelésük szerint az értelmiségnek és az eliteknek kulcsszerepe volt a nemzeti szimbólumok megalkotásában, és tömegek váltak részesévé az „elképzelt közösségnek”, a nemzetnek.¹⁸ Ma már a politikai elit szereplői, a politikai pártok, a média, a civil szervezetek és az érdekképviselők, de maga az Európai Unió is kulcsszereplő az identitásformálás folyamatában. Mind ágensek a kollektív identitások megalkotásában. A csoportkategóriák ugyanis a nemzet mint „elképzelt közösség” esetében is léteznek, és az egyének a nemzet vonatkozásában is

⁶ SMITH–MACKIE 2004: 339.

⁷ KOLLER 2022: 368.

⁸ SARBIN–SCHEIBE 1983: 8.

⁹ KOLLER 2006: 50.

¹⁰ HANÁK 1997: 64.

¹¹ SMITH 1991: 14.

¹² KOLLER 2006: 11–44.

¹³ VAN DEN BERGHE 1978.

¹⁴ GEERTZ 1973.

¹⁵ SMITH 1986.

¹⁶ SMITH 1991: 14.

¹⁷ HOBBSAWM–RANGER 1983; ANDERSON 1991.

¹⁸ ANDERSON 1991.

folyamatosan értékelik, értelmezik saját csoporttagságukat.¹⁹ Ehhez kapcsolódnak a konstruktivista politikaelméletek, amelyek a politikai képviselőket már nem csupán a csoportérdekek közvetítőiként, hanem olyan performatív gyakorlatként értelmezik, amely a kollektív identitásokat is alakítja azáltal, hogy versengő terepet teremt az egyes társadalmi csoportok különböző közösségekhez való tartozásának értelmezéséhez.²⁰ A konstruktivisták szerint a kollektív identitások nem adottságok, hanem társadalmi és politikai relációkban is állandóan formálódó kategóriák.²¹

A legtöbb mai nemzetről mind a múltbéli gyökerek, mind pedig a konstruált identitásszimbólumok megtalálhatók. Európa nemzetei azonban különböző nemzetfejlődési utakat jártak be, és az ezek közötti különbségek mind a mai napig meghatározzák és egyedivé teszik identitásukat.²² E különbségek könnyen azonosíthatók az eltérő nemzet-konceptiókban. Megkülönböztethetünk az adott területen a jog- és intézményrendszert, valamint politikai eszközökkel megteremtett államnemzetet és kultúrnemzetet, ahol a nemzeti közösséget a származási és a kulturális elemek határozzák meg.²³ E logikát folytatva beszélhetünk állampolgári és etnikai alapon szerveződő nemzetekről.²⁴

A közép-európai nemzetfejlődési mintázatok további unikális jellemzőkkel írhatók le.²⁵ Brubaker *hármasság nacionalizmus* tipológiája például jól alkalmazható az etnikai és kulturális értelemben is rendkívül sokszínű közép-európai térség identitásainak, így a magyar nemzeti identitásnak a megértéséhez is. E tipológia megkülönbözteti a *nemzetépítő nacionalizmus*, az *anyaországi nacionalizmus*, valamint a *kisebbségi nacionalizmus* típusokat.²⁶ Sajátos jellemző továbbá, hogy a közép-európai térségben a rendszerváltás után megjelent egy újfajta nacionalizmus, hiszen a kommunizmus időszakában csak igen korlátozottan volt lehetőség nemzetépítésre, így amikor megszűnt a vasfüggöny, a közép-európaiak nemzetépítésre való igénye szinte minden államban, de különböző módon a felszínre tört.²⁷ Az elismerés ebben a térségben nem csupán a szuverenitás elismerésén alapul, hanem „olyan értékeken, mint a büszkeség, méltóság és tekintély”, amelyeket a nyugati világ a közép-európaiak vonatkozásában sokáig figyelmen kívül hagyott.²⁸

A nemzeti identitáson túl egyéb kollektív közösségek is részei az identitásunknak. A helyi, a regionális és az európai identitásunk is része a többes kötődéseinknek.²⁹ Vajon milyen kapcsolat képzelhető el az egyes kötődések között? Vannak olyan szerzők, akik az identitáselemek között hierarchiát feltételeznek, és úgy vélik, hogy fontossági sorrend határozható meg az egyes kollektív kötődéseket illetően.³⁰ Más szerzők a kollektív identitáselemek együttes létezését hangsúlyozzák, és koncentrikus körökkel,³¹ többszintű

¹⁹ KOLLER 2022: 371.

²⁰ FOSSEN 2019; SAWARD 2010, 2020.

²¹ CALHOUN et al. 2015.

²² KOLLER 2022: 369.

²³ MEINECKE 1969 [1908].

²⁴ SMITH 1991.

²⁵ DIÓSZEGI 1991: 131–142.

²⁶ BRUBAKER 1996.

²⁷ ÖRKÉNY 2005.

²⁸ BRIX–BUSEK 2019: 111.

²⁹ KOLLER 2022: 372.

³⁰ PATAKI 1987.

³¹ SALAZAR 1998.

struktúrákkal vagy identitásháló-moddellel³² gondolják leírhatónak az identitáselemek kapcsolatát. Mindezen elméletekben az a közös, hogy többszintű rendszerben határozzák meg a kollektív identitáselemek kapcsolatát. A társadalom, az intézményes és politikai struktúrák – beleértve a nemzeti és európai uniós intézményeket is – állandóan hatnak az identitásformálás folyamatára, aktívan alakítva azt. Ugyanakkor az alulról felfelé irányuló szocializációs folyamatoknak is jelentősége van a kollektív identitásformálásban,³³ vagyis nem minden konstruált identitáselemmel és nem ugyanolyan mértékben rezonálnak az egyének.

Amikor a közép-európai tagállamok 2004-ben csatlakoztak az Európai Unióhoz, már megvoltak azok a konstruált szimbólumok, amelyeket az európai elitek az Európai Közösség (a továbbiakban: EK) és az egyén közötti közvetlen kapcsolat megteremtésének, megerősítésének érdekében létrehoztak. Fontos hangsúlyozni, hogy az európai identitás fogalma – történelmi és kulturális értelemben – az uniótól függetlenül is létezik, de az 1970-es években fogalmazódott meg először az igény az EK részéről arra,³⁴ hogy az elitek által kitalált európai integráció a polgárokhoz is közelebb kerüljön. Ekkorra ugyanis – főleg gazdasági téren – már egy olyan magas szinten valósult meg az integráció, amely nem nélkülözhetette tovább a polgárai nagyobb fokú támogatását és általuk a politikai közösség legitimációját.³⁵

Az Európai Unió speciális közösség. Nemcsak a szerződésai, az intézményei és a szakpolitikai változnak időről időre, hanem a határai is. A közép-európaiak esetében elmondható, hogy a belépés utáni időszakban a régi tagállamok polgárai részéről késleltetett volt a befogadás, és még egy jó darabig úgynevezett új tagállamokként tekintettek a térségi tagokra. A kollektív identitás „mi” kategóriájába tehát még évekig nem tartoztak bele a közép-európaiak. Ezzel párhuzamosan zajlott a folyamat, amelyben a közép-európai államok az Európai Unió működését és a játékszabályokat megtanulva az európaizáció³⁶ csupán felülről vezérelt irányát kezdték átfordítani, az adaptív együttműködési módokat maguk mögött hagyni, és élesebben harcba szálltak nemcsak a nemzeti érdekeik érvényesítése, hanem az Európai Unió közös agendájának meghatározása érdekében is. Az „adaptív fázisból” kiábrándult közép-európaiak ezzel úgymond „emancipálódtak”, és maguk is alakítani kívánták és kívánják azóta is az Európai Unió egészének működését és jövőjét. E fordulat időben valahol a 2000-es évek első évtizedének vége felé következett be a közép-európai államokban, így Magyarországon is, teret engedve az úgynevezett *bottom-up* európaizációs törekvések érvényesülésének. Ha elfogadjuk Francis Fukuyama tézisé,³⁷ amely szerint az elismerésért való küzdelem mozgatja a történelmet,³⁸ akkor mindenképpen elmondható, hogy a teljes jogú tagság elnyerése után a közép-európaiak ez irányú

³² KOLLER 2003.

³³ RISSE 2005: 295.

³⁴ KOLLER 2011, 2016; ARATÓ–KOLLER 2019: 236.

³⁵ KOLLER 2019b: 174.

³⁶ Lásd LADRECH 1994; BÜRZEL 1999; RADAELLI 2003; CAPORASO 2008; KOLLER 2019b.

³⁷ FUKUYAMA 2018: 10.

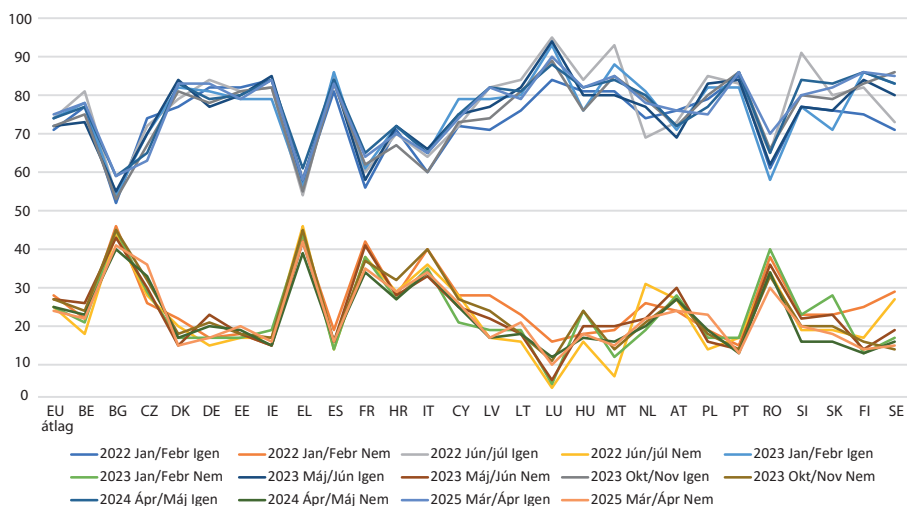
³⁸ Itt Fukuyama *Identity. Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition* című művére utalunk, amelyben a szerző a modern társadalmi és politikai folyamatokban megjelenő identitásigényeket vizsgálja, így koncepciója közvetlenül alkalmazható a kollektív identitások értelmezéséhez. Mindez kiegészíthető lenne a szerző más műveivel, ahol inkább az egyének vannak előtérben.

törekvése – hogy ismerjék el őket egyenjogú uniós tagokként – egyre erőteljesebb igényként jelentkezett, és jelentkezik mind a mai napig.

Identitás és állampolgárság a visegrádi országokban

Elsőként érdemes megnézni, hogy vajon a háború kitörése óta eltelt három évben változott-e az európai uniós polgárok állampolgárság-érzete. Vajon mennyire érzik az őket körülvevő politikai, intézményes struktúrákhoz való tartozásukat? Lehet ugyanis amellet érvelni, hogy egy külső sokk, gazdasági, politikai és társadalmi válság erősíti a közösségek összetartását, és a közös megoldások keresése erősítheti a kollektív azonosságtudatot. Vajon a 2022–2025-ös időszaknak van-e ilyen hatása az uniós polgárok EU-s kötődésére? Volt-e olyan periódus, amikor az uniós állampolgárság érzetében jelentős változás következett volna be? E kérdések megválaszolásához az Eurobarometer felmérések eredményeit vesszük alapul. Az 1. ábrán összegeztük az „Ön az Európai Unió állampolgárának érzi magát” állításra adott igen és nem válaszokat,³⁹ az igenhez soroltunk mindenkit, aki valamilyen mértékben is uniós polgárnak érzi magát, és a nemhez, aki nem. Először érdemes az összuniós értékekre rátekinteni. A kétféle válaszból, a különböző vizsgált időperiódusokban képzett görbéket egymásra téve ábrázoltuk a változást. Az 1. ábrán két összefüggés is szembetűnő. Egyrészt az igen és nem válaszok esetében elmondható, hogy a legtöbbször az egyes értékek egymáshoz közel helyezkednek el, vagyis nem volt jelentős változás az uniós állampolgárság érzetében a vizsgált három évben.

1. ábra: Az európai uniós állampolgárság érzete a 27 uniós tagállamban 2022–2025 (%)

Forrás: a szerző szerkesztése European Commission 2021–2025 adatai alapján

³⁹ Az uniós polgárok valójában négy különböző kategória közül választhattak: 1. Igen, határozottan; 2. Igen, valamilyen mértékben; 3. Nem, nem igazán; 4. Határozottan nem. E négy kategóriából mi kettőt (igen/nem) képeztünk, hogy egyszerűbb legyen a változások áttekintése.

Másrészt, ahol az *igen* és a *nem* százalékos aránya közel van egymáshoz, ott a lakosság nagyobb mértékben megosztott az uniós állampolgárság érzete vonatkozásában, és nagyobb az aránya azoknak, akik nem érzik magukat az EU állampolgárának, ahol az olló tágabb, ott nagy többségben vannak azok, akik uniós állampolgárnak is érzik magukat, és kisebbségben, akik nem.

A vizsgált három évben a visegrádi tagállamokban a lengyelek, a magyarok és a szlovákok közül válaszoltak a legtöbben igennel az európai állampolgárság érzetéről feltett kérdésre (1. táblázat). A csehek *igen* válaszai minden esetben elmaradtak a másik három visegrádi országban adott százalékos aránytól, de még esetükben is a megkérdezettek mintegy kétharmada jelezte e kollektív kötődését. A csehek hagyományos euroszepticismusa tehát megmutatkozott, de a cseh polgárok esetében is kijelenthető, hogy a megkérdezettek mintegy kétharmada európai uniós állampolgárnak is érzi magát.

1. táblázat: Az európai uniós állampolgárság érzete a visegrádi országokban, 2022–2025 (%)

	EB96		EB97		EB98		EB99		EB100		EB101		EB103	
	2022 Jan/ Febr		2022 Jún/júl		2023 Jan/ Febr		2023 Máj/ Jún		2023 Okt/ Nov		2024 Ápr/ Máj		2025 Máj/ Ápr	
	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem
CZ	74	26	72	28	70	29	70	30	67	32	65	33	63	36
HU	81	18	84	16	76	24	80	20	76	24	82	17	82	18
PL	79	19	85	14	82	17	83	16	80	18	77	19	75	23
SK	76	23	80	19	71	28	76	23	79	20	83	16	82	18

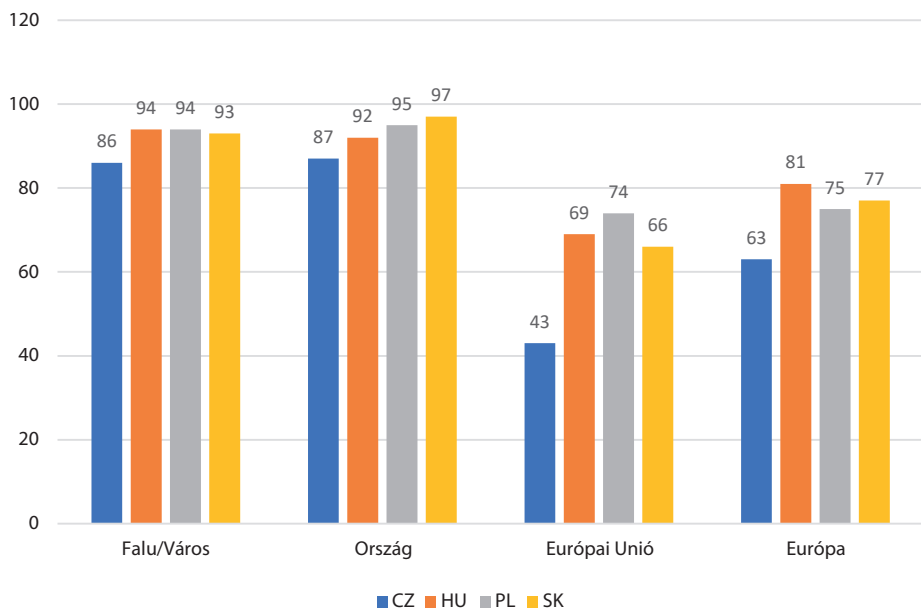
Forrás: a szerző szerkesztése European Commission 2021–2025 adatai alapján

Összegezve, az európai uniós állampolgárság érzete nagy fokú állandóságot mutat az összes európai uniós tagállamban és a V4-ek esetében is. A közvetlenül a háború kitörése után, 2022 nyarán elvégzett felmérés eredményei a csehek kivételével a többi három visegrádi államnál mutattak ugyan némi emelkedést, ami azt jelzi, hogy a háború az európai uniós kötődésre kis mértékben erősítőleg hatott, a többi vizsgált időperiódusban azonban ez már mérséklődött. Vagyis az orosz–ukrán háború kitörése után közvetlenül mérhető volt az állampolgárság érzetében is kifejeződő kollektív kötődések erősödése (72–85%), azonban az elmúlt három év közvélemény-kutatási adatai alapján látszik, hogy ahogy telt az idő, mindez kissé mérséklődött, és a korábbi magas szinteken (63–82%) állandósult.⁴⁰

Ahogy arra az elméleti fejezetben rámutattunk, a nemzeti identitáson túl egyéb kollektív közösségek is részei az identitásunknak: a helyi, a regionális vagy az európai kötődéseink. Vajon a visegrádi polgárok esetében is kimutathatjuk e többes kötődéseket? Az uniós polgárok többes kötődéseire vonatkozó felmérést nem minden évben végzik el, de az Eurobarometer 103. számú elemzése alapján képet alkothatunk a visegrádi polgárok többes identitásáról. 2025-ös felmérések az uniós polgárok többszintű kollektív azonosságtudatát is vizsgálták (2. ábra). Ennek alapján elmondható, hogy a polgárok többes kollektív kötődéssel rendelkeznek, amelyben a helyi, a regionális, a nemzeti, az európai uniós és a tágabb európai kötődések együttesen jelen vannak. A kollektív

⁴⁰ European Commission 2021–2025.

identitáselemek között a polgárok nemzeti identitása és helyi kötődései a legerősebbek valamennyi visegrádi állampolgár esetében, abban azonban már a legutóbbi felmérések alapján van némi különbség, hogy melyiket jelölték meg a legtöbben. A csehek, a szlovákok és a lengyelek esetében a saját országuk szerepel az első helyen, míg a magyarok esetében elmondható, hogy a megkérdezettek közül a legtöbben azt a várost vagy falut sorolták a közösségeik közül az első helyre, ahol élnek.⁴¹

2. ábra: Visegrádi állampolgárok többes kötődései 2025 (%)

Forrás: a szerző szerkesztése European Commission 2025 adatai alapján

Folytatva az európai uniós identitás intézményi dimenziójával, érdemes megnézni, hogyan változtak az intézményi bizalom értékei. Az elméleti részben megkülönböztett állampolgári és etnikai/kulturális identitáselemek együttesen léteznek az egyének kollektív azonosságtudatában.⁴² Az állampolgári kötődésen belül az intézmények iránti bizalom értékeit érdemes megnézni. Az intézmények iránti bizalom megítélése ugyanis a polgárok kötődéseinek vizsgálatakor jelentős összefüggésekre világít rá. Az, hogy a polgárok mennyire bíznak az őket körülvevő intézményes struktúra egyes szereplőiben, jól jelzi, mennyire hiszik el, hogy az őket érintő ügyek intézése és a problémák orvoslása jó kezekben van.⁴³

Egészen 2021–2022-ig jelentős bizalomvesztés volt tapasztalható mind az Európai Unió és intézményei, mind pedig a hazai intézmények irányában.⁴⁴ 2021–2022 tele

⁴¹ European Commission 2025.

⁴² Az angol nyelvben a *civic* és *ethnic/cultural identities* terminológiát használják.

⁴³ KOLLER 2006, 2022: 365–375.

⁴⁴ European Commission 2021–2022.

azonban trendváltozást hozott, innentől fogva az Európai Uniónak bizalmat szavazók aránya már meghaladja azokét, akik nem bíznak az EU-ban.⁴⁵ 2025-re összuniós szinten a polgárok 52%-a bízik az EU-ban, míg 41%-a nem bízik, ami erőteljes megosztottságot, mégis többségi bizalmat jelent (2. táblázat).

2. táblázat: Visegrádiak bizalma a nemzeti és uniós intézményekben, 2021–2025 (%)

2021										
	Nemzeti kormány		Nemzeti parlament		Európai Unió		Európai Parlament		Európai Bizottság	
	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem
EU27	32	59	35	59	49	42	53	35	50	36
CZ	28	71	20	78	49	47	51	42	47	43
HU	45	51	42	54	56	39	62	32	62	31
PL	28	67	26	68	55	32	55	29	49	30
SK	21	76	22	73	43	47	43	44	43	40
2022										
	Nemzeti kormány		Nemzeti parlament		Európai Unió		Európai Parlament		Európai Bizottság	
	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem
EU27	35	60	36	58	47	44	50	39	47	39
CZ	45	55	35	65	50	50	48	51	49	50
HU	44	52	42	54	58	37	61	33	60	34
PL	28	68	26	69	53	37	55	32	55	31
SK	22	73	23	70	43	47	43	47	42	46
2025										
	Nemzeti kormány		Nemzeti parlament		Európai Unió		Európai Parlament		Európai Bizottság	
	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem
EU27	36	60	37	58	52	41	55	36	52	37
CZ	29	68	25	72	43	51	46	46	41	49
HU	39	57	39	58	48	46	55	41	53	41
PL	45	49	36	56	58	34	57	32	55	33
SK	31	65	26	70	52	43	52	44	51	44

Forrás: a szerző szerkesztése European Commission 2021, 2021–2022, 2025 adatai alapján

A visegrádi tagállamok közül 2025-ben a szlovákok 52%-a bízik az unióban, míg a lengyeleknel ennél többen, a polgárok mintegy 58%-a. A magyarok esetében ez az arány 48%, amely ugyan még a szűk többség, de már kevesebb, mint 2022-ben, amikor még 58% volt azoknak az aránya, akik bizalmat szavaztak az uniónak,⁴⁶ vagyis a háború három éve alatt csökkent a magyarok Európai Unióba vetett bizalma. A cseh polgárok többsége 2025-ben nem bízik az EU-ban. Ez a lakosság 51%-a, amely arány a háború kezdetekor még 47% volt. Akkor azok voltak többségben (49%), akik bíztak az Európai Unióban.⁴⁷ Összegezve, a csehek kivételével a visegrádi lakosság többsége bízik az EU-ban. A magyar lakosság körében csökkent, a lengyelek és a szlovákok esetében erősödött a bizalom. Ha a nemzeti intézményeket is megnézzük, akkor mindegyik visegrádi országról elmondható, hogy

⁴⁵ European Commission 2021–2022.

⁴⁶ European Commission 2021–2022.

⁴⁷ European Commission 2021.

2025-ben a polgárai többsége nem bízik sem a nemzeti kormányában, sem a nemzeti parlamentjében, ami egyébként az összuniós lakosságra is igaz. A cseh polgárok 68%-a nem bízik a nemzeti kormányában, és 72% nem bízik a nemzeti parlamentjében. Magyarországon ez az arány 57% és 58%, Szlovákiában 65% és 70%. A lengyeleknél is többségben vannak a kormánnyal és a parlamenttel bizalmatlanok (49% és 56%), de a többi visegrádi országgal összehasonlítva többen vannak, akik bíznak ezekben a nemzeti intézményekben (45% és 36%). 2021-ben és 2022-ben még Lengyelországban is számottevően többen voltak bizalmatlanok a kormányukkal és a parlamentjükkel, mint jelenleg. Ha az Európai Parlament és az Európai Bizottság iránti állampolgári bizalmat nézzük, akkor megállapítható, hogy erősebb a bizalom e két uniós intézményben, mint a nemzeti intézményekben. A háború három éve alatt a visegrádiak körében voltak változások ezen a téren. 2021-ben és 2022-ben Szlovákiában és Csehországban többségben voltak az Európai Parlament iránt bizalmatlan polgárok. 2025-re a csehek bizalma erősödött, és már 46–46% a bizalmat szavazók és a bizalmatlanok aránya. Az összes többi térségi országban többségben vannak azok, akik bíznak mindkét uniós intézményben. A magyarok esetében is így van, de fontos hangsúlyozni, hogy az Európai Parlamenttel és az Európai Bizottsággal bizalmatlanok aránya növekszik.

Bármilyen nemzetfejlődési utat is jártak be az egyes európai nemzetek, a kollektív identitásokban ma már az úgynevezett állampolgári és kulturális elemek egyaránt jelen vannak. A közösségi összetartozás közös értékeken, eszméken, történelmi és kulturális alapokon nyugvó oldalát is érdemes megnézni, hiszen ezek a közös értékek is alapvető komponensei az egyének kollektív identitásának (3. táblázat). Nem meglepő módon, amikor a visegrádi polgárokat a számukra legfontosabb személyes értékekről kérdezték, a háború kezdetekor és 2024-ben is a békét jelölték meg első helyen.⁴⁸ A második és harmadik helyen megjelölt értékek között azonban már vannak különbségek. A csehek számára az emberi élet tisztelete és az emberi jogok, a magyarok számára az egyéni szabadság, valamint az emberi élet tisztelete, a lengyelek számára az emberi jogok és a demokrácia, míg a szlovákok számára az emberi jogok és az emberi élet tisztelete szerepeltek a második és harmadik helyen megjelölt legfontosabb értékek között.

3. táblázat: A visegrádiak legfontosabb személyes értékei, 2024 (%)

	Béke	Emberi jogok	Emberi élet tisztelete	Demokrácia	Egyéni szabadság	Szolidaritás, mások támogatása	Egyenlőség	Jogállamiság	Tolerancia	A bolygónk tisztelete	Más kultúrák tisztelete	Önmegvalósítás	Vallás
EU27	47	34	32	30	25	16	17	17	14	11	9	10	5
CZ	51	29	30	25	34	12	10	22	12	10	5	7	3
HU	42	28	33	22	39	19	16	10	14	5	7	20	5
PL	39	33	25	31	20	14	18	16	11	3	5	5	6
SK	54	40	27	20	31	12	8	19	16	7	7	10	11

Forrás: a szerző szerkesztése European Commission 2024 adatai alapján

⁴⁸ European Commission 2022–2023, 2024.

Nem meglepő módon a személyes értékek és az Európai Unió által képviselt értékek között is nagymértékű az átfedés, és 2025-ben valamennyi visegrádi ország esetében a béke szerepel az első helyen (4. táblázat).⁴⁹

4. táblázat: Az Európai Unió által képviselt értékek a visegrádiak szerint, 2025 (%)

EB103	Béke	Demokrácia	Emberi jogok, demokrácia és alapjogok tisztelete	Szolidaritás, mások támogatása	Jogállamiság	Más kultúrák tisztelete	Az emberi élet tisztelete	Egyéni szabadság	Egyenlőség	Tolerancia, diszkrimináció ellenzése	A bolygónk tisztelete	Önmegvalósítás	Vallás
EU27	41	33	28	23	20	14	15	17	13	12	8	6	4
CZ	35	29	24	23	21	12	12	18	10	11	8	5	3
HU	32	26	27	17	10	17	18	28	16	18	6	8	5
PL	38	35	18	20	11	8	13	15	20	11	5	4	2
SK	38	28	35	27	15	11	15	17	9	14	6	9	6

Forrás: a szerző szerkesztése European Commission 2025 adatai alapján

A visegrádi polgárok véleménye azonban eltér abban, hogy mi teremti meg a közösségi érzést az Európai Unióban, inkább az intézményes és jogi struktúrák, következésképpen az állampolgári kötődés vagy pedig a történelmi, kulturális és értékközösség számít. Az látszik, hogy a közép-európaiak válaszai eltérnek az összuniós sorrendtől. A magyarok és a szlovákok számára a közös történelem szerepel első helyen, a csehek számára a kultúra, míg a lengyeleknél a közös gazdaság (5. táblázat). Következésképpen az elméleti részben ismertetett smithi identitásdefiníció⁵⁰ egyes elemei közül a visegrádiak különböző elemeket emeltek ki a közösségi összetartozás legfőbb pilléreiként.

5. táblázat: Az európai uniós közösségi érzés pillérei a visegrádiak szerint, 2024 (%)

	Demokrácia és jogállamiság	Értékek	Kultúra	Történelem	Gazdaság	Földrajz	Szolidaritás	Sportok	Környezet iránti gondoskodás	Találmányok, tudomány és technológia	Oktatás	Egészségügy és nyugdíj	Nyelvek	Vallás
EU27	27	23	23	21	21	19	19	17	13	11	11	10	9	8
CZ	20	20	30	28	12	17	19	17	14	16	6	11	10	7
HU	25	16	21	26	22	20	11	18	17	15	11	18	8	12
PL	26	20	13	14	28	12	20	9	13	13	11	15	4	7
SK	19	23	28	29	18	28	21	17	12	9	16	11	15	11

Forrás: az Eurobarometer 102 alapján a szerző szerkesztése

⁴⁹ 2023-ban a magyarok esetében a szolidaritás, mások támogatása, míg a lengyelek esetében a demokrácia volt az első helyen, 2024-ben pedig a magyarok a demokráciát és az emberi jogokat értékelték ugyanígy. Lásd European Commission 2022–2023, 2024.

⁵⁰ SMITH 1991: 14.

A háború az európai uniós polgárok mindennapjaira is jelentőst hatást gyakorol. A 2022 tavaszán az Európai Parlament megbízásából elvégzett, a háború hatásait vizsgáló felmérés megmutatta, hogy a háború nagymértékben foglalkoztatja őket.⁵¹ Az uniós lakosságának közel háromnegyede (72%) folyamatosan figyelemmel kíséri az ezzel kapcsolatos híreket. Lengyelországban ez az arány 79%, Magyarországon 70%, Csehországban 60%, míg Szlovákiában 55%. A Smith–Mackie-féle meghatározás szerint a külső közösségeket az egyének homogénebbnek feltételezik a saját közösségeiknél, és attól függően, hogy milyen az irányukba érzett veszély, megítélésük igen negatív is lehet.⁵² A háború az agresszor Oroszországról kialakított lakossági véleményt is formálja. 2018-ban még az EU-s polgárok 30%-a volt pozitív véleménnyel Oroszországról. 2022-ben már csak 10%-a, szemben a lakosság 85%-ával, akik negatív véleménnyel voltak róla. A lengyelek esetében ez 9% és 89%, a magyarok esetében 17% és 77%, a csehek esetében 9% és 86%, míg a szlovákok esetében 20% és 67%. Vagyis közvetlenül a háború kitörése után a lengyeleknél voltak a legtöbben és a szlovákoknál a legkevesebben, akik negatív véleményt fogalmaztak meg Oroszországról, de mindez az utóbbiak esetében is a lakosság kétharmada, vagyis nagy többsége.

A háborús történések az uniós polgárok érzelmi állapotát is befolyásolják. Az Európai Unió teljes lakossága tekintetében a polgárok 50%-a számolt be a bizonytalanság, 47%-a a remény, 32%-a a bizakodás, 29%-a a tehetetlenség, 28%-a pedig a félelem érzéséről. A csehek (65%), a lengyelek (47%) és a szlovákok (62%) közül a legtöbben a bizonytalanság érzéséről beszéltek, a magyarok többsége a reményt jelölte meg (48%) az érzelmi állapot kifejezésére. Összuniós szinten a polgárok 81%-a értett egyet az alábbi kijelentéssel, ami mintegy 7%-kal magasabb arány, mint 2017-ben volt: „Ami összeköti az uniós polgárokat, fontosabb, mint ami elválasztja őket.” A lengyelek közül 89%, a csehek közül 82%, a magyar közül 80%, a szlovákok közül 79% vélte így. A háború kitörése tehát erősítette a közösségi érzést az európai uniós polgárok körében, ami mind a négy visegrádi országra is igaz. A háború az Európai Unió imázsának erősítéséhez is hozzájárult. Összuniós szinten a polgárok 52%-a szerint az EU-ról alkotott kép pozitív, és utoljára 2007-ben volt ezen a szinten. A lengyeleknél ez 62%, a magyaroknál 56%, a cseheknél 44%, míg a szlovákoknál csak 33%. Következésképpen az utóbbi két visegrádi államban 2022-ben az uniós átlagnál kevesebben gondolták azt, hogy az Európai Uniónak pozitív az imázsa.⁵³ A háború kitörését követően – számos más gazdasági és politikai lépés mellett – az Európai Unió hivatalos tagjelölti státuszt adott Ukrajnának, ami megosztja az EU lakosságát és a visegrádiakat is (3. ábra). Összuniós szinten a lakosság 60%-a értett egyet vele, míg 33% nem. A visegrádi országok közül a magyarok 52%-a elutasítja a lépést, szemben azzal a 42%-kal, aki támogatja. A cseheknél ennél is többen, a lakosság 57%-a nem ért egyet a lépéssel, szemben a 37%-kal, aki támogatja. A másik két visegrádi országban többségben vannak a támogatók, Szlovákiában 51%, míg Lengyelországban 73%. E két tagállamban 42% és 22% az ellenzők aránya. Ukrajna európai uniós felvételére és az ukrán állampolgárok teljes körű befogadására tehát nem

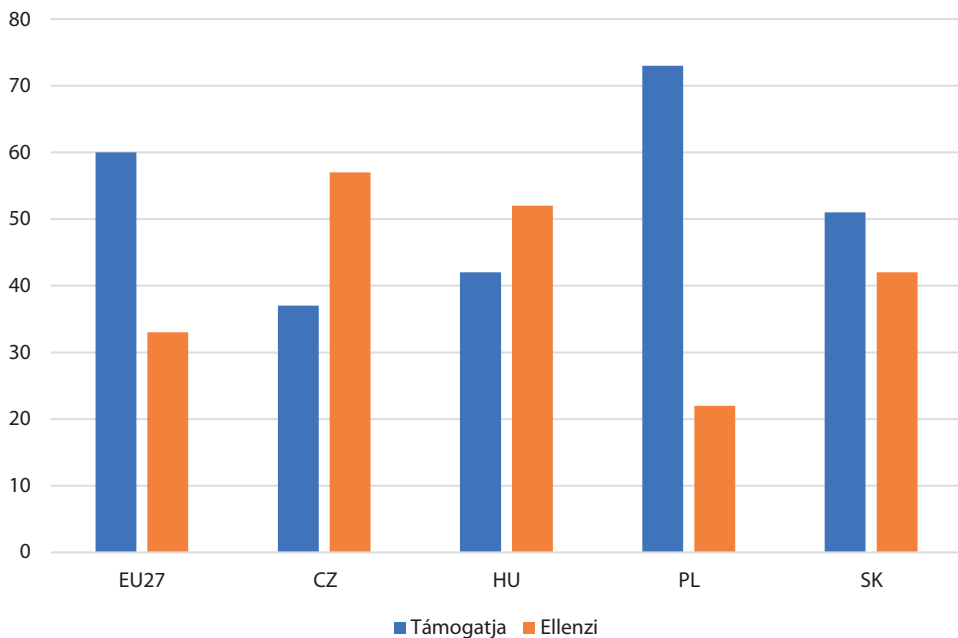
⁵¹ Lásd Eurobarometer-felmérések 2010–2021/2022.

⁵² SMITH–MACKIE 2004: 339.

⁵³ SMITH–MACKIE 2004: 339.

mindegyik közép-európai tagállam lakossága áll készen. Következésképpen a visegrádi országok polgárai egy részének szemében Ukrajna még az „ők”, nem pedig a „mi” kategóriájába tartozik.

3. ábra: Ukrajna tagjelöltségének támogatottsága a visegrádi országokban, 2024 (%)

Forrás: a szerző szerkesztése European Commission 2024 adatai alapján

Konklúzió

Az orosz–ukrán háború speciális kontextust teremtett a visegrádi egyének kollektív identitásformálásához. A bizonytalanság és a félelem érzése egyre inkább jelen van a polgárok mindennapjaiban. A 2022 és 2025 közötti időszakra vonatkozó közvélemény-kutatási adatok azonban egyszerre tükrözték állandóságot és változást is a kollektív kötődésekben. Az európai uniós állampolgárság érzete például nagymértékű állandóságot mutatott, és azt is láttatta, hogy az európai dimenzió konstans eleme a többes kötődéseknek. A háború kitörése után közvetlenül mérhető volt ugyan az európai uniós állampolgárság érzetében is kifejeződő kollektív kötődés erősödése, azonban az elmúlt három év közvélemény-kutatási adatai alapján látszik, hogy ahogy telt az idő, mindez kissé mérséklődött, és a korábbi magas szinten állandósult valamennyi térségbeli országban. A visegrádiak kollektív kötődéseinek többszintű struktúráját a vizsgált időszak közvélemény-kutatási adatai alapján is igazolni lehetett. E kötődések közül a nemzeti és a helyi kötődések a legerősebbek jelenleg. A kollektív identitások intézményes és értékalapú/kulturális dimenziói változatos térségi mintázatot mutattak. A háború kitörése óta változás figyelhető meg a bizalomban az Európai

Unió és intézményei irányába. A csehek kivételével a többi visegrádi ország lakosságának nagy része bízik az EU-ban és intézményeiben. A nemzeti intézmények, a kormány és a parlament iránti bizalmatlanság viszont a térségbeli polgárok nagy többségét jellemzi. A háború kitörése erősítette a közösségi érzést az európai uniós polgárok körében, de abban már eltérő mintázatok látszanak, hogy e közösségi érzésnek melyek a legfontosabb pillérei. A magyarok és a szlovákok számára a közös történelem szerepel az első helyen, a csehek számára a kultúra, míg a lengyeleknél a közös gazdaság. A felmérések azt is megmutatták, hogy a polgárok számára a legfontosabb személyes érték a béke, amelyet az Európai Unió által képviselt legfontosabb értéknek is tartanak. A háború a külső csoportok identifikációjára is hatást gyakorolt. 2022 után a visegrádi állampolgárok nagy többsége már negatív véleménnyel van Oroszországról. Az Ukrajna tagjelöltségéről alkotott vélemények azonban arra is rávilágítanak, hogy a visegrádiak jelentős része nem áll készen Ukrajna európai uniós tagságára.

Elemzésünk megmutatta, hogy komplex konvergencia- és divergenciamintázatok jellemzik a visegrádi országok polgárainak identitását. A háború ugyanis egyszerre lehet a közösségi összetartozás erősítője és a megosztottság forrása is. További kutatások szükségesek azonban annak feltárására, hogy vajon a nemzeti válaszok eltéréseit történelmi, kulturális dimenziók és/vagy aktuális politikai narratívák magyarázzák. Azt is érdemes lesz tovább vizsgálni, hogy a háború önmaga és egyéb, a világban, Európában vagy a tagállamokban együttesen jelentkező válságok hogyan hatottak az egyének kollektív identitásformálására, e hatások erősítik vagy éppen gyengítik-e egymást.

Felhasznált irodalom

- ANDERSON, Benedict (1991): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition. London: Verso.
- ARATÓ Krisztina – KOLLER Boglárka (2019): Magyarország az Európai Unió intézményeiben – az Európai Unió Magyarországon. In ARATÓ Krisztina – KOLLER Boglárka (szerk.): *Az Európai Unió politikai rendszere*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 209–236.
- BAR-TAL, Daniel (2000): *Shared in a Society: Social Psychological Analysis*. Thousand Oaks CA: Sage.
- BRIX, Emil – BUSEK, Erhard (2019): *Közép-Európa újragondolása. Miért Közép-Európában dől el Európa jövője?* Kőszeg: Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete.
- BRUBAKER, Rogers (1996): *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511558764>
- BÜRZEL, Tanja A. (1999): Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanization in Germany and Spain. *Journal of Common Market Studies*, 37(4), 573–596. Online: <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00197>
- CALHOUN, Craig et al. (2015): Modern Social Imaginaries: A Conversation. *Social Imaginaries*, 1(1), 189–224. Online: <https://doi.org/10.5840/si20151112>
- CAPORASO, James A. (2008): The Three World of Regional Integration Theory. In GRAZIANO, Paolo R. – VINK, Maarten Peter (szerk.): *Europeanization: New Research Agendas*. London: Palgrave Macmillan, 23–34. Online: https://doi.org/10.1057/9780230584525_2

- DIÓSZEGI István (1991): A nemzetek Európája. In SOMOGYI Éva (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 131–142.
- European Commission (2021): *Standard Eurobarometer 95 – Spring 2021*. Online: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2532>
- European Commission (2021–2022): *Standard Eurobarometer 96 – Winter 2021–2022*. Online: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2553>
- European Commission (2022): *Standard Eurobarometer 97 – Summer 2022*. Online: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2693>
- European Commission (2022–2023): *Standard Eurobarometer 98 – Winter 2022–2023*. Online: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2872>
- European Commission (2023a): *Standard Eurobarometer 99 – Spring 2023*. Online: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3052>
- European Commission (2023b): *Standard Eurobarometer 100 – Autumn 2023*. Online: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3053>
- European Commission (2024): *Standard Eurobarometer 101 – Spring 2024*. Online: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3216>
- European Commission (2024): *Standard Eurobarometer Standard 102 – Autumn 2024*. Online: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3215>
- European Commission (2025): *Standard Eurobarometer 103 – Spring 2025*. Online: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3372>
- FOSSEN, Thomas (2019): Constructivism and the Logic of Political Representation. *American Political Science Review*, 113(3), 824–837. Online: <https://doi.org/10.1017/S0003055419000273>
- FUKUYAMA, Francis (2018): *Identity. Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition*. London: Profile Books.
- GEERTZ, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- HANÁK Péter (1997): A nemzeti identitás konstrukciója. *Európai Szemle*, 8(3), 63–68.
- HOBBSBAWM, Eric – RANGER, Terence (1983): *Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KOLLER Boglárka (2003): *A poszt-nemzeti identitás-struktúra dinamikus modellje az európai uniós állampolgárok azonosságtudatának vizsgálatára alapján*. PhD-értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- KOLLER Boglárka (2006): *Nemzet, identitás és politika Európában*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – Zsigmond Király Főiskola.
- KOLLER Boglárka (2011): Trajectories of Identity Formation in the Post-Enlargement Era: The Hungarian Example. *Jagiellońskie Forum Europejskie*, (20), 7–29.
- KOLLER Boglárka (2016): Identity Patterns in East-Central Europe in a Comparative Perspective. *Journal of Comparative Politics*, 9(2), 85–98.
- KOLLER Boglárka (2019a): Az európaizáció konceptuális és elméleti kérdései, különös tekintettel a Nyugat-Balkánra. In KOLLER Boglárka – ÖRDÖGH Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 15–29.
- KOLLER Boglárka (2019b): Európai uniós polgárok mint a politikai rendszer szereplői. In ARATÓ Krisztina – KOLLER Boglárka (szerk.): *Az Európai Unió politikai rendszere*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 173–184.

- KOLLER Boglárka (2021): Politikai unió vagy nemzetek Európája? A millió dolláros kérdés margójára. *Európai Tükör*, 24(3), 5–32. Online: <https://doi.org/10.32559/et.2021.3.1>
- KOLLER Boglárka (2022): „Vágyódás az elismerésre” – Az identitás mint a 21. század társadalomtudományi elemzéseinek kulcsfogalma. In KOLTAY András – GELLÉR Balázs (szerk.): *Jó kormányzás és büntetőjog. Ünnepi tanulmányok Kis Norbert egyetemi tanár 50. születésnapjára*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 365–375. Online: https://doi.org/10.36250/01062_26
- LADRECH, Robert (1994): Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France. *Journal of Common Market Studies*, 32(1), 69–88. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1994.tb00485.x>
- MEINECKE, Friedrich (1969) [1908]: *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zu der Genesis des deutschen Nationalstaates*. München: Oldenburg Verlag. Online: https://archive.org/details/bub_gb_IvcWAAAAYAAJ
- ÖRKÉNY, Antal (2005): Hungarian National Identity: Old and New Challenges. *International Journal of Sociology*, 35(4), 28–48, Online: <https://doi.org/10.2753/IJS0020-7659350402>
- PATAKI Ferenc (1987): *Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- RADAELLI, Claudio M. (2003): The Europeanization of Public Policy. In FEATHERSTONE, Kevin – RADAELLI, Claudio M.: *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, 27–56. Online: <https://doi.org/10.1093/0199252092.003.0002>
- RISSE, Thomas (2005): Neofunctionalism, European Identity, and the Puzzles of European Integration. *Journal of European Public Policy*, 12(2), 291–309. Online: <https://doi.org/10.1080/13501760500044033>
- SALAZAR, Jose Miguel (1998): Social Identity and National Identity. In WORCHEL, Stephen et al. (szerk.): *Social Identity*. London: Sage Publications. Online: <https://doi.org/10.4135/9781446279205.n8>
- SARBIN, Theodore R. – SCHEIBE, Karl E. (1983): A Model of Social Identity. In SARBIN, Theodore R. – SCHEIBE, Karl E. (szerk.): *Studies in Social Identity*. New York: Praeger, 5–30.
- SAWARD, Michael (2010): *The Representative Claim*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199579389.001.0001>
- SAWARD, Michael (2020): *Making Representations: Claim, Counterclaim, and the Politics of Acting for Others*. London: ECPR Press – Rowman & Littlefield International.
- SMITH, Anthony D. (1986): *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.
- SMITH, Anthony D. (1991): *National Identity*. London: Penguin Books.
- SMITH, Eliot R. – MACKIE, Diane M. (2004): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- VAN DEN BERGHE, Pierre (1978): Race and Ethnicity: A Sociobiological Perspective. *Ethnic and Racial Studies*, 1(4), 401–411. Online: <https://doi.org/10.1080/01419870.1978.9993241>

